

Л.І. Гальків, Л.М. Кравчук

Втрати людського капіталу в контексті соціогуманістичної парадигми збереження людського капіталу

Проаналізовано абсолютні та відносні втрати людського капіталу в світлі розвитку соціогуманістичної парадигми. Окреслено підходи до визначення втрат людського капіталу в кількісному та якісному вимірі. Акцентовано увагу на необхідності розробки концепції зменшення і подальшого попередження втрат людського капіталу.

Ключові слова: людський капітал, втрати людського капіталу, соціогуманістична парадигма.

В країнах з розвинутою ринковою економікою чітко сформувалась тенденція до інтелектуалізації економіки, що, безумовно, вимагає ґрунтовного дослідження людського капіталу та визначення розмірів його втрат за окремими елементами (капітал здоров'я, інтелектуальний, інтелектуально-інноваційний, трудовий, рекреаційний, репродуктивний та ін.). Без вивчення причин отримання таких втрат неможлива розробка заходів щодо їх попередження та зменшення, оскільки окремі складові людського капіталу тісно пов'язані, доповнюють одна одну і взаємодіють між собою. Надзвичайно актуальними ці питання стають у світлі розвитку соціогуманістичної парадигми збереження людського капіталу.

Витоки теорії людського капіталу прослідковуються в роботах У. Петті, А. Сміта, Д.С. Мілля, Ж.-Б. Сея, Н. Сеніора, Ф. Листа, І.Г. фон Тюнена, У. Багехота, Е. Енгеля, Р. Сиджвіка, Л. Вальраса, І. Фішера та інших економістів минулих сторіч. У 50-90-х роках ХХ ст. ця теорія сформувалася і розвивалася в працях Т. Шульца, Г. Беккера, Б. Вейсброда, Дж. Мінцера, Л. Хансена, М. Блауга, С. Боулса, Й. Бен-порета, Р. Лейарда, Дж. Псахаропулоса, Ф. Уелча, Б. Чизвіка та ін.

Заслужують на увагу і праці вітчизняних науковців, зокрема: О. Амоші, Д. Богині, Є. Бойка, С. Вовканича., А. Гальчинського, В. Геєця, О. Грішньої, Б. Данилишина, М. Долішнього, Т. Заєць, С. Злупка, А. Колода, О. Кузьміна, В. Куценко, Е. Лібанової, В. Мікловди, А. Мокія, Т. Оболенської, В. Онікієнка, В. Павлова, У. Садової, Л. Семів, Л. Шевчук та ін. Разом з тим, вивченню втрат людського капіталу в контексті соціогуманістичної парадигми збереження людського капіталу приділено недостатньо уваги, що, безумовно, надає актуальності даній статті.

Соціогуманістична парадигма широко висвітлюється в працях С.Й. Вовканича і передбачає гармонійне поєднання прав, захисту і людини, і нації в якнайширшому інформаційно-мовному, світоглядному, національно-патріотичному, державотворчому і геополітичному контекстах при розробці інтеграційної стратегії розвитку української спільноти [1, с. 5].

Соціогуманістична парадигма передбачає вивчення цілого комплексу чинників збереження людського капіталу, серед яких найголовнішими С.Й. Вовканич виділяє такі:

- економічні (виробнича та інноваційна діяльність, інвестиції і міжрегіональні зв'язки, нова інформаційна економіка, дохід і формування середнього класу, підвищення зайнятості тощо);
- соціальні (демографічна ситуація, соціальний захист, забезпеченість житлом, охорона здоров'я, зниження рівня бідності і т. ін.);
- духовно-інтелектуальні (освіта, наука, культура, духовні цінності, релігійні орієнтації, вітчизняна еліта, її фаховий рівень, націо-державотворчі мотивації, інформаційні комунікації, мережі, історична пам'ять тощо);
- еколого-гуманістичні (екологія довкілля, національна спрямованість і органічність інформаційного простору, збереження пам'яток історико-культурної спадщини, забезпечення тяглості розвитку питомої мови, батьківських традицій, природного ландшафту територій і т. ін.) [1, с. 6].

Якщо ж у контексті соціогуманістичної парадигми розглядати втрати людського капіталу, то вони мають бути, на нашу думку, з огляду на кількісний вимір – мінімальними (йде мова про мінімізацію абсолютних втрат), а з огляду на якісний вимір – такими, що виключають відносні антигуманістичні втрати. Серед антигуманістичних втрат людського капіталу до абсолютних втрат доцільно віднести вбивства, загибель осіб у результаті насилля, вживання наркотичних засобів, алкоголю тощо, а до відносних втрат людського капіталу – втрати в результаті недобросовісної конкуренції, антимоラルної поведінки і т.д.

Якщо взяти до уваги кількісний аспект, тобто те, що втрати людського капіталу мають бути мінімальними, слід розробляти превентивні заходи щодо їх попередження, і в основі цих заходів мусить лежати принцип ефективності – при мінімальних витратах має забезпечуватися максимальний результат (ефект) функціонування людського капіталу.

Стосовно якісного виміру, тобто забезпечення зменшення відносних антигуманістичних втрат, то його досягнення можна забезпечити в результаті реалізації стратегії забезпечення морально-стійкого цивілізаційно-ціннісного розвитку суспільства.

Крім того, ставлення людини до людини, суспільства до людини і людини до суспільства має бути пройняте турботою про благо кожної конкретної людини, повагою до її гідності. Людяність має бути основоположною при дотриманні соціогуманістичної парадигми збереження і відтворення людського капіталу. Отримані результати мають бути корисними як для окремої людини (представника людської спільноти), так і для оточення, в якому вона проживає (суспільства). Також вважаємо, що усі складові людського капіталу (капітал здоров'я, інтелектуальний, інтелектуально-інноваційний, трудовий, рекреаційний, репродуктивний та ін.) повинні розвиватися в межах цієї парадигми рівноцінно – диспропорції у розвитку призведуть до мінімізації отриманого результату і ще більшого зростання втрат людського капіталу.

Розглянемо особливості зменшення відносних антигуманістичних втрат на прикладі складових людського капіталу, насамперед здоров'я. Зазначимо, що, розвиваючи трудовий потенціал шляхом підвищення професійної майстерності, набуття нових і удосконалення наявних професійних знань і навичок (підвищення кваліфікації, перекваліфікація, стажування на провідних вітчизняних і закордонних підприємствах чи установах, аспірантура, докторантура) задля досягнення великого трудового успіху, побудови успішної ділової кар'єри, людина може значно погіршити (зменшити) свій капітал здоров'я, який, на нашу думку, є базовим для неї. Адже, маючи гарне

здоров'я, дотримуючись здорового способу життя, людина може розвивати й інші складові капіталу.

В концепції людського капіталу стан здоров'я кожної людини трактується як капітал, одна частина якого є успадкованою, а інша – надбаною. Протягом всього життя індивідуума відбувається зношення цього капіталу, яке все більше прискорюється з віком. Смерть при цьому виступає як повне знецінення фонду здоров'я. Інвестиції в охорону здоров'я здатні уповільнити темп цього процесу і зменшити антигуманістичні втрати людського капіталу. Більшість західних дослідників вважає, що особи з кращою освітньою підготовкою більш ефективні у виробництві і використанні свого «капіталу здоров'я»: ведуть здоровіший спосіб життя, обирають у середньому не такі шкідливі і небезпечні професії, розумніше користуються медичними послугами [2], тобто серед них спостерігаються менші антигуманістичні втрати людського капіталу.

Аналіз стану здоров'я населення України та діяльності закладів охорони здоров'я свідчить про незадовільну медико-демографічну ситуацію, низьку народжуваність, зростання смертності, від'ємний природний приріст населення, скорочення середньої очікуваної тривалості життя, а також зростання поширеності хвороб. За останнє десятиліття народжуваність населення зменшилася

Таблиця 1

Фактори ризику для здоров'я людини, які активізувалися внаслідок індивідуальної та суспільної антигуманістичної поведінки [3]

Середовище життєдіяльності	Фактори ризику (в інтегральному групуванні), що знижують якість життя та потенціал здоров'я людини	Значення для здоров'я, питома вага факторів
Спосіб і стиль життя людини	Нездорові умови професійної та трудової діяльності, незадовільні матеріально-побутові умови проживання та відпочинку, стресогенні ситуації на роботі і в побуті, малорухомість (гіподинамія та гіпокінезія), неміцні сімейні зв'язки, самотність, низький освітній та культурний рівень і відсутність бажань і реальних дій до їх оптимізації, надмірно висока урбанізація, незбалансоване, неритмічне та неадаптоване харчування, куріння (зокрема пасивне), зловживання алкоголем, медикаментами; токсини та інші шкідливі хімічні субстанції у побуті і на роботі.	49–55%
Біологія людини, генетичні фактори, фенотип	Схильність до спадкових і дегенеративних захворювань, ендокринопатій, дефектів метаболізму. Уроджені дисфункції та пороки розвитку індивіда.	18–22%
Середовище проживання людини (макро- та мікросередовище), природно-кліматичні умови	Забруднення атмосфери, гідросфери, ґрунту екотоксичними речовинами, канцерогенами й іншими шкідливими субстанціями. Різка зміна атмосферних явищ, підвищення рівня магнітних, геліокосмічних та інших випромінювань.	17–20%
Фундаментальна та клінічна медицина, діяльність закладів охорони здоров'я	Низька ефективність гігієнічних заходів (особистих і громадських), недостатній рівень санітарної культури та культури здоров'я, низька якість медичної і профілактичної допомоги населенню та несвоєчасність її надання у повному обсязі.	8–10%

Джерело: [3].

на 35%, смертність збільшилася на 18,6%. Різниця в тривалості життя в Україні і країнах Західної Європи становить для чоловічого населення 12,8, жіночого – 7,8 року. Високі рівні захворюваності обумовлюють збільшення кількості інвалідів. Значною мірою незадовільна медико-демографічна ситуація в Україні пов'язана з поширенням антигуманістичних проявів індивідуальної та суспільної поведінки (одностатеві шлюби, відмова матерів від своїх дітей, народження безбатченків тощо).

Основні фактори ризику для здоров'я людини представлені у табл. 1.

Т.О. Подвисоцька [4] наводить спрощену схему взаємовпливу різних соціальних і економічних факторів на формування здоров'я населення, а також впливу здоров'я населення на економічне зростання (рис. 1). Серед факторів, які формують індивідуальне здоров'я, вона наводить генетичні фактори, стан навколишнього середовища, спосіб життя, рівень достатку та ін. І навпаки – добре здоров'я забезпечує зростання продуктивності праці, більші можливості до здобуття освіти, зростання сукупної пропозиції робочої сили та величини індивідуального капіталу, а це, своєю чергою, є основою економічного зростання. Ми погоджуємося з тим, що цей процес є циклічним – зростання економіки дає можливість більше турбуватися про стан навколишнього середовища, охорону здоров'я, підвищувати добробут населення і т.д., зменшуючи таким чином абсолютні антигуманістичні втрати людського капіталу.

Завдяки цьому зростає індивідуальний капітал здоров'я і кожна людина має можливість повноцінно розвивати інші складові свого капіталу – трудовий, інтелектуальний, інтелектуально-інноваційний, організаційно-підприємницький, репродуктивний, рекреаційний чи культурно-моральний. Ще раз акцентуємо увагу на тому, що розвиток має бути збалансованим, адже наслідки цього, як позитивні, так і негативні, мають синергетичну дію – накопичивши

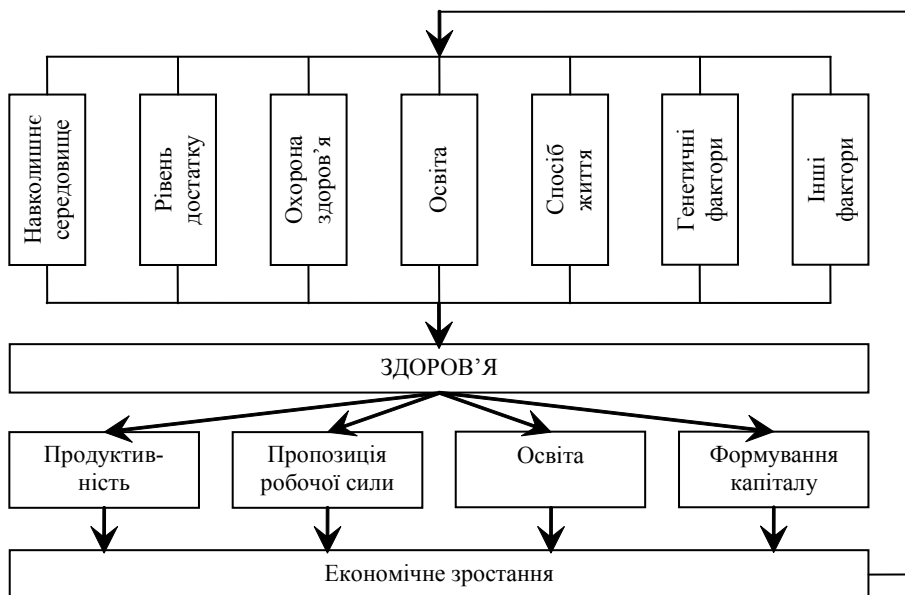

Рис. 1. Схема взаємовпливу здоров'я населення і економічного зростання [4]

достатньою мірою капітал здоров'я, що є базою для самовдосконалення на професійній «ниві», поповнення трудового, інтелектуально-інноваційного, інтелектуального капіталів, людина може втратити значну частину свого ж таки капіталу здоров'я. У зв'язку з цим останнім часом набув поширення так званий «синдром психоемоційного вигасання», під яким розуміють реакцію організму людини, що виникає внаслідок тривалих професійних стресів середнього ступеня інтенсивності. На перших етапах потенційно схильними до «вигасання» вважалися соціальні працівники, медики і адвокати, що пояснювалося специфічними особливостями цих «допоміжних професій». Сьогодні практично в усіх групах фахівців «комунікативних» професій (вчителі, міліціонери, політики, торговий персонал, страхові агенти, менеджери, службовці комерційних банків, агенти нерухомості, медсестри, лікарі-терапевти) є особи з високим і середнім рівнем «вигасання» [5].

Синдром психоемоційного «вигасання» – це процес поступової втрати емоційної, пізнавальної та фізичної енергії, що проявляється в ознаках емоційного та інтелектуального виснаження, фізичної втоми, особистої відстороненості та зменшення почуття задоволення від виконаної роботи. Цей синдром вважають виробленим людиною механізмом психологічного захисту у формі часткового чи повного вимкнення емоцій (аж до психоемоційного «отупіння»).

Сьогодні виділяють приблизно 100 симптомів, так чи інакше пов'язаних із синдромом психоемоційного «вигасання», ми ж наведемо основні їх групи у табл. 2.

Періоди підвищеної активності («аврал», «цейтнот»), як правило, є причинами розвитку синдрому психоемоційного вигорання. В цей час людина «з головою» поринає у роботу, забуває про свої потреби, тобто робота повністю її поглинає. Проте через деякий час настає виснаження, яке проявляється у формі відчуття перенапруження та вичерпування емоційних і фізичних ресурсів особистості; втоми, що не минає після нічного сну. Згодом настає особистісна відстороненість. У крайніх її проявах людину майже ніщо не турбує щодо професійної діяльності, зрештою виникає відчуття втрати власної професійної ефективності, знижується самооцінка, втрачається віра у свої професійні можливості. Таким чином, зменшується величина трудового капіталу і частина капіталу здоров'я.

Так, у 15 країнах Європейського Союзу було проведено масштабне опитування працівників, і 56% респондентів повідомили про високі темпи їх виробничої діяльності, 60% – жорсткі строки її виконання, 40% – її монотонність, понад 30% не мали можливості хоча б якось вплинути на порядок і алгоритм виконання виробничих завдань. Стресові фактори на роботі спричинювали проблеми зі здоров'ям опитаних – 15% із них скаржились на головний біль, 23% – на біль у шийно-поперековій зоні, 28% – на стрес як такий, 33% – на біль у спині [6]. Близько 10% респондентів повідомили, що щодо них на робочих місцях застосовують тактику залякування. Економічні втрати від професійного стресу та пов'язаних із ним проблем із психічним здоров'ям працівників для 15 держав Європейського Союзу становлять 265 млрд. євро щороку.

Все це лише підтверджує наші положення про те, що мають місце значні втрати як величини самого людського капіталу, так і економічних втрат, пов'язаних із цим. Звичайно, щоб забезпечити дотримання соціогуманістичної парадигми, слід не допускати розвитку синдрому психоемоційного «вигасання» працівників на робочих місцях, особливо так званих «роботоголіків», завдяки постійному моніторингу стану фізичного та психічного здоров'я членів виробничого (будь-

Таблиця 2

Групи симптомів, характерних для синдрому психоемоційного «вигасання» [6; 7]

Ключові групи ознак	Конкретна симптоматика (опис ознак «вигасання»)
Група фізичних симптомів	Стомленість, фізична втома, виснаження; зміна маси тіла (схуднення або збільшення маси тіла); недостатній сон, безсоння; незадовільний загальний стан здоров'я; важке дихання, задишка; нудота, запаморочення, надмірна пітливість, тремтіння тіла; артеріальна гіпертензія; виразки і запалення на шкірі та слизових оболонках, патологічні вияви хвороб серця та судин.
Група емоційних симптомів	Нестача емоцій; песимізм, цинізм і черствість у роботі та особистому житті; байдужість, втома; відчуття безпомічності та безнадійності; агресивність, дратівливість; тривога, посилення ірраціонального неспокою; нездатність зосередитися; депресія, відчуття провини; істерика, душевні страждання; втрата ідеалів, надії або професійних перспектив; збільшення деперсоналізації своєї чи інших: люди стають безликими, як манекени; переважає відчуття самотності.
Група інтелектуальних симптомів	Зниження інтересу до нових теорій та ідей у роботі, до альтернативних підходів у вирішенні проблем; нудьга, туга, апатія; втрата смаку та інтересу до життя; надання переваги стандартним шаблонам, схемам, рутині, ніж креативно-творчому підходу; цинізм і байдужість до новин; недостатня участь чи відмова від участі у творчих експериментах – тренінгах, освітніх циклах, курсах; формалізм у виконанні роботи.
Група поведінкових симптомів	Робочий час – понад 45 годин на тиждень; під час роботи з'являються втома і бажання відпочити; байдужість до їжі; недостатнє фізичне навантаження; виправдання вживання тютюну, алкоголю, ліків; нещасні випадки – падіння, травми, аварії та ін.; імпульсивна емоційна поведінка.
Група соціальних симптомів	Низька соціальна активність; зниження інтересу до дозвілля, захоплень; соціальні контакти обмежуються роботою; байдужість у ставленні до співробітників та рідних; відчуття ізоляції, непорозуміння з іншими; відчуття нестачі підтримки з боку сім'ї, родичів, друзів і колег.

якого робочого чи творчого) колективу з метою виявлення людей, схильних до «вигасання» і розробці превентивних програм. При цьому форми допомоги людям, схильним до синдрому психоемоційного «вигасання», можуть бути індивідуальними чи груповими – у формі лекцій, пам'яток, статей, семінарів, практик, професійних тренінгів. Ми вважаємо, що превентивні програми «антивигасання» працівників необхідно включати в стратегію функціонування підприємства і кадрову стратегію, зокрема з метою збереження і оптимізації людського капіталу.

Соціогуманістична парадигма повинна забезпечувати і розвиток інтелектуально-інноваційного капіталу кожної особистості, під яким, як уже зазначалося, ми розуміємо здатність працівника виробляти і ефективно реалізовувати як свої, так і сторонні нові ідеї та проекти. В основі інтелектуально-

інноваційного капіталу лежить інноваційне мислення працівника, головними характеристиками якого є, з одного боку, поглиблення вже отриманих знань, а з іншого боку, вироблення (приріст) нових знань, тобто додавання раніше невідомих знань до вже наявних.

Другою важливою характеристикою інтелектуально-інноваційного капіталу є інноваційна активність працівника, яка є джерелом генерації нових знань. Інноваційна активність – це заснована на знаннях, усвідомлена, етично (морально) орієнтована здатність збирати, накопичувати і переробляти постійно зростаючі потоки інформації.

До інших якостей, що лежать в основі інтелектуально-інноваційного капіталу, слід віднести:

- життєздатність людини – здатність до відтворення;
- працездатність – здатність виконувати певну роботу в необхідній кількості і необхідній якості з метою підвищення професійної конкурентоспроможності;
- адаптивність – здатність людини сприймати нововведення і адаптуватися до них, здатність змінювати свою свідомість і поведінку;
- здатність до навчання – здатність набувати нові вміння, знання, навички (навчання нових професій, самостійне отримання нових наукових, професійних, культурних знань тощо).

Недобросовісна конкуренція, промислове шпигунство, внаслідок яких втрачаються права на інтелектуальну власність, рейдерство призводять до зменшення вартості людського капіталу і до зростання його відносних втрат.

Крім зазначених складових, соціогуманістична парадигма повинна забезпечувати і розвиток культурно-морального капіталу. Культурно-моральний капітал є системною соціально-економічною категорією, що відображає кількісні і якісні соціокультурні характеристики різних груп працездатного населення. Якісна характеристика культурно-морального капіталу має подвійний прояв. З одного боку, потенційна форма культурно-морального капіталу – це культурні компетентнісні характеристики, знання, вміння, навички, цінності, соціальні норми, принципи, морально-етичні пріоритети, мотиватори праці. З іншого боку, реально накопичена форма культурно-морального капіталу – це використовуваний у процесі праці культурний і моральний потенціали людини, що легітимізує соціальний трудовий статус, владу, динаміку кар'єрного зростання.

Сьогодні, в умовах знецінення культурної спадщини, забування традицій, низького культурного рівня серед молоді це є досить актуальним. Погоджуємося при цьому з С. Вовканичем [1, с. 20], що такий розвиток повинен відбуватися як по вертикалі, так і по горизонталі. «Вертикаль» розвитку передбачає передавання знань, традицій, культурних цінностей від одного покоління до іншого, а «горизонталь» – створення нових знань, традицій на рівні певного покоління чи окремої особистості з метою зменшення і недопущення в майбутньому антигуманістичних втрат людського капіталу.

Таким чином, ми довели актуальність та доцільність розвитку кожної складової людського капіталу в рамках формування соціогуманістичної парадигми збереження і відтворення людського капіталу. Сьогодні кожна людина з її знаннями, вміннями, навичками, духовним світом є воістину найбільшим багатством будь-якої держави, тому, турбуючись про задоволення її потреб, інвестуючи кошти в її розвиток, держава забезпечує і своє майбутнє. У світлі вищесказаного надзвичайної актуальності набуває розробка концепції зменшення втрат людського капіталу в контексті формування і

розвитку соціогуманістичної парадигми збереження людського капіталу, яка в першу чергу буде спрямована на мінімізацію втрат (абсолютних і відносних) людського капіталу в кількісному та якісному вимірах та недопущення їх у майбутньому.

Список використаних джерел

1. Вовканич С. Й. Інтеграційна стратегія розвитку нації: соціогуманістичний вимір захисних викликів [препринт наук. доп.] / С. Й. Вовканич ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Львів, 2008. – 50 с.
2. Grossman M. The Demand for Health: A Theoretical and Empirical Investigation. – N.Y., 1972. – P. 26-45.
3. Матвієнко О. Культура здоров'я персоналу та синдром психоемоційного «вигорання»: стратегія і тактика подолання / О. Матвієнко, М. Пересадин, Є. Андросов. – Доступ до ресурсу : <http://personal.in.ua/article.php?ida=433>.
4. Подвисоцька Т. О. Комплексна оцінка здоров'я населення та його впливу на економічне зростання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Т. О. Подвисоцька. – К., 2009. – 20 с.
5. Водопьянова Н. С. Психическое «выгорание». Пути преодоления / Н. С. Водопьянова, Е. С. Старченкова // Мир медицины. – 2001. – №9-10. – С. 44–45.
6. Сидоров П. Синдром эмоционального «выгорания» / П. Сидоров // Новости медицины и фармации. – 2005. – №13. – С. 7–8.
7. Матвієнко О. Культура здоров'я персоналу та синдром психоемоційного «вигорання»: стратегія і тактика подолання / О. Матвієнко, М. Пересадин, Є. Андросов. – Доступ до ресурсу : <http://personal.in.ua/article.php?ida=433>.

Гальків Л.І., Кравчук Л.Н. Потери человеческого капитала в контексте социогуманистической парадигмы сохранения человеческого капитала.

Проанализированы абсолютные и относительные потери человеческого капитала в свете развития социогуманистической парадигмы. Очерчены подходы к определению потерь человеческого капитала в количественном и качественном измерении. Акцентировано внимание на необходимости разработки концепции уменьшения и последующего предупреждения потерь человеческого капитала.

Ключевые слова: человеческий капитал, потери человеческого капитала, социогуманистическая парадигма.

Galkiv L.I., Kravchuk L.M. Loss of Human Capital in the Context of Socio-Humanistic Paradigm of Human Capital Maintainance.

The absolute and relative losses of human capital are analyzed in the view of development of socio-humanistic paradigm. Approaches to determination of human capital loss in the quantitative and qualitative measuring are outlined. Necessity of the conception of diminishing and subsequent prevention of human capital loss is stressed.

Keywords: human capital, loss of human capital, socio-humanistic paradigm.

Надійшло 01.10.2010 р.